

דר' דנה אריאלי-הורוביץ מרצה בכירה ועומדת בראש המחלקה להיסטוריה ותיאוריה בבצלאל, אקדמיה לאמנות ועיצוב. מאז הקמתו, משמשת אריאלי-הורוביץ כעורכת של היסטוריה ותיאוריה: הפרוטוקולים. היא חוקרת את קשרי הגומלין בין אמנות לפוליטיקה במשטרים טוטליטריים ודמוקרטיים. בין הספרים שפרסמה עד כה: רומנטיקה מפלדה: אמנות ופוליטיקה בגרמניה הנאצית [מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים, 1999]; יוצרים בעומס יתר: רצח רבין, אמנות ופוליטיקה [מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים, 2005, זוכה פרס ראש הממשלה לשנת 2006]; אמנות ורודנות: אוואנגרד ואמנות מגוייסת במשטרים הטוטליטריים [אוניברסיטת תל-אביב, ההוצאה לאור, 2008] הספר פחד מוות: מופעי הטרור בזירות האמנות והתרבות הפופולרית, בעריכתה בצוותא עם דפנה סרינג, יראה אור במהלך 2010 [מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים]. בימים אלה משלימה אריאלי-הורוביץ את ספרה אמנות, טראומה, טרור ופוליטיקה: המקרה הישראלי.

דנה אריאלי-הורוביץ

בועז ארד: וויזואל

מעטים הם היוצרים הישראליים המביאים את סמלי הרייך השלישי ודמויות המפתח של הדיקטטורה הגרמנית ישירות לתוך היצירה שלהם. דמותו של אדולף היטלר שהופיעה כמבוקש אצל יגאל תומרקין (נ' 1933) בשלהי שנות ה-60, וסמלי צלב הקרס שצויירו על כוסות הפורצלן של משה גרשוני (נ' 1936) ביום הששי או ברקפות בשנות ה-80, היו סנוניות משמעותית בכיוון הזה.¹

בעשור האחרון, מאז תערוכתו של רועי רוזן (נ' 1963) חיה ומות כאווה בראון במוזיאון ישראל בשנת 1997, מסתמנת מגמה מוצקה יותר של עיסוק בגרמניה הנאצית באמנות הישראלית.² פנחס כהן-גן (נ' 1942) עסק בסוגיות אלה בתערוכתו הארכיטקטורה של הרוע בריוך השלישי, וכך גם דב אורינר, בעיקר בתערוכותיו ליגה טרזינשטאדט, הרקדן וידידי היטלר.³ קבוצה של יוצרים צעירים, רבים מהם ילידי שנות ה-70, מקצתם דור שלישי לשואה, התקבצו בתערוכה wonderyears שהתקיימה בברלין ב-2003. תמי כן-תור, הילה פלג-לביא, אבי פיטשון, עדי נחמן ונעם סלע הם מקצת היוצרים שהציגו בה, אך דומה כי רבים מהם נגעו בנושא והמשיכו הלאה.

- 1 לעניין זה ראו: רועי רוזן, "נראותה ואי נראותה של הטראומה: על סימני השואה בעבודתו של גרשוני באמנות הישראלית", סטודיו, מס' 76, 1996, עמ' 44-61.
- 2 ראו: רועי רוזן, חיה ומות כאוה בראון, פלגשו של היטלר בבונקר בברלין ומעבר, מוזיאון ישראל, ירושלים, 1997. מאז התקיימה התערוכה התקיימו מספר תערוכות בנושאים אלה בגלריה רוזנפלד, חלקן כללו עבודות של בועז ארד ורועי רוזן.
- 3 ראו בהתאמה: פנחס כהן-גן, הארכיטקטורה של הרוע בריוך השלישי, גלריה גבעון לאמנות, תל-אביב, 2003 וכן: דב אורינר, ידידי היטלר, גלריה 24, תל-אביב, 2006; דוב אורינר, ליגה טרזינשטאדט, גלריה לאמנות של קיבוץ מעברות, 2006; דב אורינר, תמר דוברובסקי, האם חשבת אי פעם להתאבד, המרכז למדיה חדשה, מוזיאון חיפה לאמנות, 2006; דב אורינר, הרקדן, הגלריה העירונית לאמנות של ראשון לציון, 2007.

3. בועז ארד, תמונה משפחתית, 2007, צילום מתוך וידיאו

את העיבוד של הספר לקולנוע, הנפילה (2004, אוליבר הירשביגל). דומה כי היטלר לא נתן לארד מנוח. אפשר שבמוחו ממשיכה לנקר השאלה האם ייתכן שהיטלר כלל לא בלע כמוסה של ציאניד בבונקר ב־1945. ארד, כמו רבים מאיתנו, מתקשה לקבל את העובדה שהיה זה היטלר שבחר לסיים את חייו בזמן ובמועד הנוחים לו.

את היטלר של ארד לכדו הציידים בעת הזו, שאם לא כן, כיצד ניתן להסביר את העובדה שבשערו של הפיהרר זרקה שיבה. עיניו העצומות והשפמפם הקטן משקפים את תווי פניו ומצמררים בדיוקם. ראשו, כפות ידיו ורגליו נותרו כפי שהם. פרט לכך הפשיטו הציידים מעליו את עורו ופרשו אותו לפנינו כדב שניצוד. היטלר של בועז ארד הוכרע סוף סוף, והנה, כאן בתל-אביב של 2007, מוטלת גופתו לפנינו, ספק סוגרת אניגמה היסטורית לא פתורה.

הבחירה לשלב בוזוזו בובה מוקטנת, תעתיק מופלא של בועז ארד עצמו, מתכתבת עם Him של מאוריצי קטלן. היטלר "ההוא" של קטלן מוקטן, בשונה מבובת ראש־הענק האחרות שלו. הדמות המצמררת עשויה שעווה, כורעת על ברכיה, לבושה על פי מיטב המסורת של הרי הטיירול במכנסי שלושה־רבעים. בשונה מהיטלר של ארד, עיניו של "ההוא" פקוחות לרווחה, ובשערו השחור לא זרקה שיבה. הבחירה של ארד בבובה מוקטנת מתכתבת עם הבחירה של קטלן בבובה מוקטנת, אלא שארד מציג בתערוכה בובה מוקטנת הנושאת את דמותו שלו. ארד לא הקטין את היטלר, אלא בחר, שלא במקרה, להקטין את עצמו דווקא.

אין זו הפעם הראשונה בה ארד מייצר אנלוגיה בין דמותו לבין הדמות של היטלר. האנלוגיה בין היטלר המוקטן של קטלן לארד המוקטן מהדהדת את השאלה בה עוסק האמן בשיטתיות מזה שנים. הגיבור של סדרת סרטי הווידיאו שלו, ביניהם שפם,

תמונה 3

2. בועז ארד, צייד הנאצים, 2007

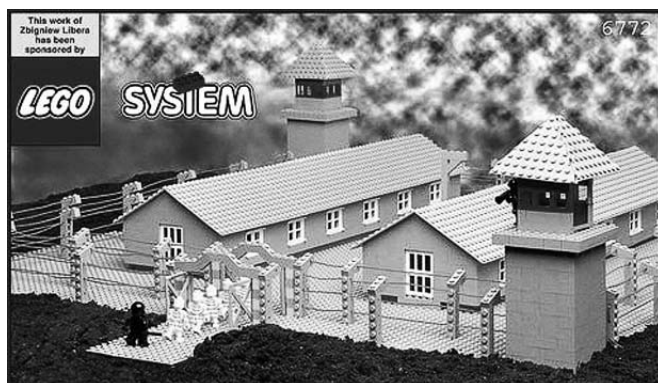

1. מאוריצי קטלן, Him, 2001

מקרב המועטים העוסקים בנושא עוד פחות מגלים מחויבות מתמשכת לנושא. בכך מתייחדת עבודתו של בועז ארד, העוסק מזה מספר שנים באופן שיטתי בדמותו של היטלר ובסמלי הרייך השלישי. התערוכה וזוזו, המוצגת במרכז לאמנות עכשווית בתל-אביב (פברואר – אפריל 2007), מסכמת את אמירתו של ארד בסוגיות אלה עד כה ופותחת צוהר לדיון שיש לקיים בסוגיות אלה.

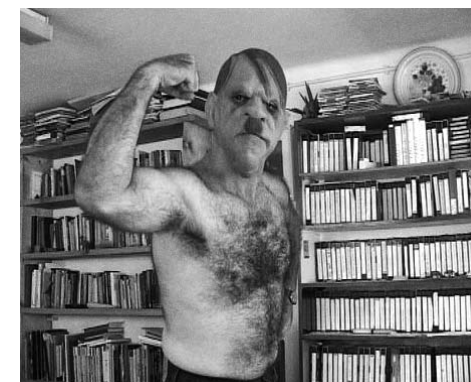
תמונה 1 Him של מאוריצי קטלן (Maurizio Cattelan, b. 1960) מ־2001 ולגו מזננה
תמונה 5 ריכוז של זביגנייב ליברה (Zbigniew Libera, b. 1959) מ־1996 מרחפים סביב התערוכה וזוזו של ארד ומייצרים דיאלוג בין היוצר המרתק הזה לבין שורה של אמנים בינלאומיים, השותפים במה שעשוי להראות, במבט ראשון, כהיקסמות מן הנאציזם.⁴
תמונה 2 החדר הפותח את התערוכה קיבל את הכותרת צייד הנאצים שם, מייד בכניסה, בחר בועז ארד להפגיש אותנו עם היטלר שלו. דומה כי ארד לא מקבל את מחקריו של ההיסטוריון הגרמני יואכים פסט, שמת ב־2007, על שהתרחש בבונקר, ובוודאי לא

4 המינוח Fascinating Fascism הופיע לראשונה במאמרה המאלף של סוזן סונטאג הנושא כותרת זו. ראו: Sontag Susan, "Fascinating Fascism," in Brandon Taylor and Wilfried van der Will (eds.), *The Nazification of Art*, Winchester, 1190, pp. 204-218. התערוכה *Mirroring Evil* אשר התקיימה במוזיאון היהודי בניו-יורק בשנת 2002 עסקה בהרחבה בשאלת ההיקסמות מן הנאציזם באמנות העכשווית, וכללה, בין השאר, יצירות של בועז ארד ורועי רוזן. לעניין זה ראו: Norman L. Kleeblatt, *Mirroring Evil: Nazi Imagery/Recent Art*, New York: The Jewish Museum, 2002; Dana Arieli-Horowitz, "Mirroring Evil: Nazi Images/contemporary art," A book review in Ezra Mendelsohn (ed.), *Studies in Contemporary Jewry, Jews and the State: Dangerous Alliances and the Perils of Privilege*, vol. 19, New York: Oxford University Press, 2004, pp. 290-293.

5. זביגניב ליברה, לגו מחנה ריכוז, 1996

כיצד ניתן ליישב בין היטלר שנצוד לבין מה שנדמה כשיטוט אוטוביוגרפי בחייו של האמן? ציורי צלב הקרס המופיעים באופן אובססיבי כמעט בכל חדרי התערוכה הם החוט השוור בין חלקיה. הם המספקים לה פענוח. שלא במקרה אף לא אחד מן הצלבים נאמן לצבעי המקור – האדום והלבן. צלבי הקרס של ארד צבעוניים להחריד. אולי משום שהם שואפים לקרוא תגר על מעשה האמנות בעידן שלאחר השואה; הסימבוליקה הצרופה השזורה בהם משרתת אירוניה; ניתן לקרוא כהתכתבות עם ההיסטוריוגרפיה של הציור המודרני. אם תרצו, תרגיל בציור סופרמאטיסטי נוסח קזימיר מלביץ' (Kazimir Malevich, 1878-1935). אך כמוכן שניתן גם לקרוא כמי שמהדהדים את הביוגרפיה האישית של ארד, השולט ברזי הציור. במקרה כזה הצבעוניות של צלבי הקרס מחזירה אותנו אל מגרש משחקי הילדים, שם ליברה בנה באמצעות אבני הלגו את מבני ילדותו, ואילו אפשר שארד מכוון למשחקי ילדותו בהם סימלו צלבי הקרס את הרעים. אפשר גם שהצבעוניות מרמזת לזילות של צלב הקרס, שהרי השימוש במינחה נאצי והקישור בין הוויזווי לבין הנאצי הפכו למרכיבי יסוד בתרבות הפוליטית הישראלית. השימוש המופרז בסמלי הרייך השלישי, לא רק בישראל אלא בכלל, מחזיר את הצופה באחת למתח שבין ההיקסמות מן הנאציזם לבין יצוגו את הרוע האולטימטיבי, בין הכחשת השואה לבין היותה מרכיב מכוון בישראליות הצינית המודרנית.

4. בועז ארד, לופ, או נצחוננו של יגאל עמיר, 2001, צילום מתוך וידיאו

מרסל מרסל ולופ, או נצחוננו של יגאל עמיר משנת 2002, הוא היטלר. אלא שבחלק מהם, האמן עצמו חובש על פניו מסכה של היטלר. דומה כי באמצעות חבישת המסכה על פניו הוא מבקש לחדד את השאלה האם בעצם מותו של הפיהרר גוועו הדיכוי, האלימות, החיסול והדיקטטורה, או שמא דרים אלה כל העת בקרבנו, בבחינת כח משחית, וכח משחית אבסולוטית, הקורבן שהפך תוקפן ועוד.

בדיוק כפי שעשה בלופ, או נצחוננו של יגאל עמיר, גם בתערוכה הנוכחית מבקש ארד לשוב ולטעון כי אף אם נדמה לנו שעורו של הפיהרר נפשט מעליו ואפשר להכריז סופית על מותו, הרי ש"הוא" עדיין חי ובוועט בקרב כל אחד מאיתנו. הקשר בין חדר צייד הנאצים לבין שלושת סרטי הווידאו הנפלאים הנכללים בתערוכה, עד מתי (2004), גפילטע פיש (2005) והבשורה (2006) – אינו מתחוויר במבט ראשון. בעד מתי אנחנו שומעים ברקע את שירו של זוהר ארגוב וארד משתמש בו כדי לדבר את הכריות שלו. בגפילטע פיש, בתמונה משפחתית ובהבשורה הוא חוזר אל ילדותו, דרך זכרון שיר הערס המטלטל של אמו, דרך המטבח שלה ודרך עשרות בובות הצעצוע שנשמרו מאז ברשותו. העבודות לוקחות אותנו למסע בזכרונות הילדות של ארד. בשניים מהסרטים מופיע ארד עצמו כמו גם הבובה המוקטנת בצלמו.

כאן בדיוק נוצרת זיקה, גם אם מובלעת, בין הבובה המוקטנת של ארד לבין הבובה המוקטנת של קטלן. כאילו רוצה לומר שגם חומרי הילדות שלו לא יכלו לפסוח על דמותו של הפיהרר. אולם בנקודה הזו ממש משוחח ארד גם עם סט הצעצועים של זביגניב ליברה, לגו מחנה ריכוז, מ-1996. האנלוגיה בין צעצועיו של ארד לבין צעצועיו של ליברה מתבקשת, משום שאל מול סט מחנה הריכוז של ליברה מציב אותנו ארד מול עשרות צעצועי הילדות שלו.

4 תמונה

3 תמונה

5 תמונה